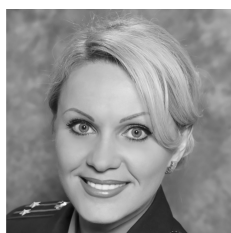

Концептуальні положення використання спеціальних знань при розслідуванні фальшивомонетництва

Мировська Анна Всеволодівна – доцент кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Статтю присвячено дослідженню окремих аспектів формування та вдосконалення інституту спеціальних знань, а також основних напрямів діяльності з використання спеціальних знань при розслідуванні фальшивомонетництва.

Ключові слова: спеціальні знання, спеціаліст, фальшивомонетництво.

Сучасний економічний та соціально-політичний стан в Україні характеризується істотним реформуванням усіх сторін життєдіяльності суспільства та держави. Відбуваються зміни в психології та свідомості людей, їх духовності, активно формуються естетичні й культурні цінності нації. Реалізація цього курсу має призвести до зниження рівня злочинності в Україні, а також підвищення ефективності та результативності роботи правоохоронних органів з виявлення, розслідування та розкриття злочинів. Водночас, як показує аналіз статистичних даних, зберігається тенденція до зростання злочинності у сфері господарської діяльності, в тому числі, одного з пріоритетних її напрямків – фальшивомонетництва, змінюються її якісні характеристики, суттєво розширюються її межі. Не дивлячись на заходи, що вживаються державою, кардинальних змін у боротьбі з фальшивомонетництвом поки що не спостерігається.

Причини негативного стану діяльності з розслідування фальшивомонетництва складні та численні. Це прогалини в законодавстві, недостатнє матеріально-технічне та науково-методичне забезпечення, невідповідність рівня

підготовки кадрів правоохоронних органів сучасним потребам практики боротьби зі злочинністю. Наведені обставини певною мірою стосуються і криміналістики, завданнями якої є розробка та забезпечення органів досудового слідства науковими рекомендаціями з розслідування фальшивомонетництва.

Особливе місце в системі засобів і прийомів боротьби з фальшивомонетництвом належить спеціальним знанням. Вивчення практики використання спеціальних знань при розслідуванні фальшивомонетництва свідчить про їх велике значення в процесі одержання доказів у кримінальному провадженні, все більш широке їх застосування працівниками слідчих підрозділів.

Ураховуючи зміни, що відбуваються в кримінально-процесуальному законодавстві, відомчій нормативно-правовій базі, практиці використання спеціальних знань при розслідуванні фальшивомонетництва та злочинів узагалі, а також усе більш розповсюдженими точками зору вчених щодо формування судової експертології як самостійної галузі наукових знань, виникає необхідність наукового аналізу сучасних проблем і перспектив використання спеціальних знань при розслідуванні фальшивомонетництва. Зазначені обставини дозволяють віднести проблему використання спеціальних знань під час розслідування злочинів до числа найбільш актуальних.

Зміст спеціальних знань у розслідуванні фальшивомонетництва складається з чотирьох складових підрозділів: сутності спеціальних знань, які використовуються при розслідуванні фальшивомонетництва, початку залучення фахових знань у процес розслідування, формуванні інституту спеціальних знань у розслідуванні злочинів і вдосконаленні цього інституту в період подальшого розвитку криміналістичної науки.

Взагалі, під знаннями у наукознавстві та філософії розуміють упорядкований у відповідну систему і перевірений суспільно-історичною практикою результат процесу пізнання дійсності у свідомості людини у вигляді уявлень, суджень, понять, теорій, сукупності відомостей з будь-якої галузі, набутих у процесі навчання, дослідження тощо. При цьому, необхідно відрізнити такі терміни “знання” і “пізнання”. Під знаннями розуміють систему відомостей, фактів з будь-якої діяльності, а пізнання – являє собою процес оволодіння цими знаннями в окремій сфері пізнавальної діяльності людини, або результат цього процесу.

Враховуючи викладене, розглянемо поняття та сутність терміну “спеціальні знання”, оскільки на сьогодні думки науковців щодо його визначення носять достатньо дискусійний характер, а діюче кримінально-процесуальне законодавство України не містить норми, яка надає чітке роз’яснення зазначеного терміну.

На підставі аналізу основних положень про поняття і сутність спеціальних знань, можна зробити висновок, що найбільш розповсюдженою є точка зору, за якою під спеціальними знаннями слід розуміти знання, отримані на підставі тих чи інших спеціальностей або спеціалізацій.

В процесуально-правовому змісті спеціальними техніко-криміналістичними знаннями є сукупність природно-технічних наукових знань, а система взаємопов’язаних юридичних і природно-технічних наукових знань становить криміналістичні знання в широкому розумінні. Таким чином, до спеціальних, відносяться криміналістичні знання, які стосуються виявлення, фіксації, вилучення та дослідження доказів, а також знання, що відносяться до предмету відповідних видів криміналістичних експертиз: почеркознавчих, авторознавчих, технічної експертизи документів, фототехнічної, портретної, трасологічної тощо, більшість з яких призначається для отримання доказів у рамках розслідування кримінальних проваджень за фактами фальшивомонетництва.

Важливою рисою спеціальних знань у кримінально-процесуальному значенні є мета їх використання. Вони застосовуються, в установленому законом порядку, для доказування злочинів, пов’язаних із виготовленням, зберіганням, придбанням, перевезенням, пересиланням, ввезенням в Україну з метою збуту або збутом підrobлених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї – тобто фальшивомонетництвом, а також для непроцесуального застосування під час проведення оперативно-розшукових заходів з метою попередження, документування та розкриття фальшивомонетництва. Крім того, метою застосування спеціальних знань також є сприяння слідчим органам у процесі збирання інформації, яка має доказове значення для розслідування або попередження злочину.

Виходячи з проведеного аналізу сутності застосованих при розслідуванні фальшивомонетництва спеціальних знань, пропонується їх визначення: спеціальні знання – це неодноразово апробовані наукові знання, практичні вміння та навички, які сформувалися під час отримання загальної та професійної освіти, досвіду роботи за спеціальністю і які можна використати відповідно до процедурних правил кримінально-процесуального закону для вирішення його завдань.

Використання спеціальних знань при розслідуванні фальшивомонетництва є важливою гарантією забезпечення швидкого, повного та об’єктивного встановлення істини, а також вирішення завдань кримінального судочинства в цілому.

Необхідність застосування спеціальних фахових знань при розслідуванні злочинів існувала протягом усього періоду функціонування держави, але сутність цих знань не завжди була однозначною. Уявлення про використання фахових знань при розслідуванні злочинів видозмінювалися протягом усієї історії розвитку боротьби зі злочинами, у тому числі й з фальшивомонетництвом.

Історико-правовий аналіз законодавства не дозволяє однозначно стверджувати про текстуальне відображення можливості або необхідності залучення в процес розслідування злочинів фахівців або знаючих осіб, але при цьому вивчення нормативних актів дає переконливі свідчення широкого використання фахових знань у процесі розслідування злочинів. Основними формами їх застосування були: запрошення (залучення) знаючих осіб для уточнення або перевірки значущої для розслідування інформації; дослідження матеріальних носіїв інформації. Серед найбільш поширених напрямів використання фахових знань у ті часи можна виділити: дослідження отрути, зілля; встановлення фізичного стану тварин; дослідження документів; установлення напрямку пересування злочинців за їх слідами; виявлення і дослідження слідів, що вказують на протиправну зміну меж лісних угідь; а також дослідження фальшивих грошей.

На ранніх етапах розвитку державності на території Древньої Русі використання фахових знань у боротьбі зі злочинністю було досить поширеним явищем. Однак цей процес не був урегульований законодавчо і мав стихійний характер. Тому цей період можна назвати початковою стадією залучення фахових знань у процес розслідування злочинів. Суб’єктами-носіями фахових знань того періоду були люди, обізнані у певних видах ремесла або які перебували на державній чи церковній службі. До них необхідно віднести і людей, які могли застосовувати технічні засоби й методи (вимір, зважування, ділення, множення тощо).

На етапі залучення фахових знань істотно змінився і перелік об’єктів їх застосування, інтенсивніше стали використовуватися фахові знання для дослідження документів (договорів, заповітів, векселів, грошей тощо). В цей період розвитку суспільства перераховані об’єкти досліджувалися, головним чином, через візуальне спостереження, і дуже рідко використовувалися спеціальні методи і технічні засоби. Разом з тим, використання однієї з найбільш ефективних форм застосування фахових знань – судової експертизи, поступово стало одержувати законодавчу регламентацію і все більш широку практику застосування. Найчастіше застосовувалася судово-медична, судово-психіатрична експертизи, а також експертизи документів і паперових грошей. В цей період з’явилося поняття спеціаліст – як новий суб’єкт використання фахових знань у процесі розслідування злочинів.

На даному етапі розвитку спеціальних знань у розслідуванні злочинів, їх становлення

багато у чому було обумовлене рівнем політичного та соціально-економічного розвитку суспільства. Серед причин низького розкриття злочинів у цей період можна назвати слабку матеріально-технічну базу, відсутність науково-методичних розробок, гостру нестачу кваліфіковано підготовлених кадрів із різних галузей спеціальних знань.

У цей період при розслідуванні злочинів переважно використовувалися спеціальні знання в галузях: дактилоскопії, судової фотографії, криміналістичного дослідження документів, дослідження різних слідів, залишених на місці події злочинця, а також проводилися судово-хімічні, судово-біологічні і судово-медичні експертизи. Велике значення у використанні спеціальних знань мало створення кабінетів науково-судової експертизи, в яких збиралися і зберігалися матеріали, фотознімки, таблиці, що ілюстрували методи експертних досліджень, були створені колекції подріблених грошових знаків та інструментів, призначених для їх виготовлення.

У післяреволюційний період в Україні при розслідуванні окремих видів злочинів проводилися криміналістичні та судово-медичні експертизи. Однак ці одиничні випадки застосування спеціальних знань не могли задовольнити зростаючих потреб органів розслідування в науково-технічній допомозі, особливо після того, як кримінально-процесуальний кодекс УРСР 1922 року прямо передбачив такий вид судового доказу, як висновок експерта. З метою розширення використання інституту спеціальних науково-технічних знань у кримінальному судочинстві України на початку 1920-х років почалося створення державних судово-експертних установ. Створені в цей період судово-експертні установи виконували в основному наступні функції: за завданнями органів слідства і суду проводили експертні дослідження, а також науково-дослідну роботу з розробки прийомів і методів судово-експертного дослідження.

У післявоєнні роки почалося інтенсивне відновлення науково-технічних підрозділів міністерств юстиції та внутрішніх справ, які виконували великий обсяг роботи з проведення судових експертиз і застосування науково-технічних засобів. Співробітниками експертних установ надається практична допомога правоохоронним органам у проведенні окремих слідчих дій, ведеться наукова робота з розширення можливостей судової експертизи, здійснюється підготовка кадрів експертів-криміналістів, розробка нових науково-технічних прийомів, засобів і методів криміналістики, які застосовуються практичними працівниками правоохоронних органів у процесі розслідування кримінальних справ.

Таким чином, до кінця 1940-х – початку 1950-х років спеціальні знання знайшли широке застосування в практичній діяльності правоохоронних органів при розслідуванні злочинів і саме в цей період почалося формування інституту спеціальних знань.

До початку 60-х років ХХ століття в Україні склалася розгалужена мережа експертно-криміна-

лістичних установ, які виконували функції з проведення експертиз і надавали кваліфіковану допомогу практичним підрозділам у проведенні окремих слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, а також поширенні науково-технічних знань, узагальненні передового досвіду експертної діяльності, підготовці висококваліфікованих кадрів криміналістів. Основні напрями наукових досліджень у цей період були спрямовані на вивчення можливостей використання мікрооб'єктів у розкритті злочинів. Удосконалюються наукові розробки в галузі судової балістики, класифікації холодної зброї. Ведуться дослідження з удосконалення криміналістичних обліків, магнітних записів, які використовувалися в процесі розслідування кримінальних справ. Була створена методика експертного, криміналістичного дослідження магнітних фонограм. Підготовлені рекомендації з пред'явлення фонограм усного мовлення для впізнання, отримання експериментальних зразків усної мови для ідентифікації особи за фонограмами, трасологічного дослідження магнітних стрічок при встановленні апарату, на якому був зроблений запис. Були розширені можливості почеркознавчої експертизи, якщо об'єкти надходили на експертизу в невеликій кількості графічного матеріалу. В галузі судово-технічної експертизи документів систематизовані й уточнені положення методики визначення послідовності нанесення пересічних штрихів. У цей період активно вивчаються можливості застосування біологічних та інших спеціальних методів дослідження речових доказів. Розроблені методики з дослідження крові, різних тканин і виділень, що належать людині, методика встановлення групи крові за потожировими слідами рук.

Водночас велася робота у таких напрямках, як застосування в експертній практиці високочутливих фізико-хімічних методів дослідження речових доказів з метою встановлення природи речовин, їх загальної групової приналежності і загального джерела походження; полярографічного методу встановлення важких металів, методів лазерної, ультрафіолетової та інфрачервоної спектроскопії, газо-хроматографічних методик порівняльного аналізу сильнодіючих лікарських речовин. Особливе місце займає розробка, конструювання та вдосконалення приладів і пристосувань, що використовуються при дослідженні об'єктів, вилучених з місць події.

Відмінною рисою даного етапу розвитку спеціальних знань стала активізація профілактичної роботи експертів. У процесі досліджень експерти почали не лише відповідати на запитання, що цікавлять слідство, але й з'ясувати за матеріалами кримінальних справ причини та умови, що сприяли вчиненню злочинів, розробляти заходи і рекомендації щодо їх усунення.

Стосовно основних положень організації використання спеціальних знань при розслідуванні фальшивомонетництва, насамперед, зазначимо, що процес розслідування злочинів прийнято поділяти на три окремі етапи – початковий, наступний і заключний. Початковий етап – це період вирішен-

ня питання про початок кримінального провадження та проведення першочергових і невідкладних слідчих (розшукових) дій. Даний етап характеризується інтенсивним пошуком, виявленням і закріпленням доказів в умовах дефіциту часу. Дії, що провадяться, мають невідкладний характер. Наступний етап є розгорнутим і послідовним переліком методичного доказування причетності конкретної особи до вчинення злочину. На заключному етапі провадяться дії для завершення розслідування. На кожному із перерахованих етапів розслідування, поряд із загальними, вирішуються і конкретні завдання, притаманні конкретній стадії розслідування. До їх числа відноситься й організація використання спеціальних знань.

Одним із основних завдань початкового етапу розслідування є правильне застосування спеціальних знань для одержання найповнішої інформації про осіб, які вчинили злочин, і про обставини скоєння злочину.

Організація використання спеціальних знань на наступному етапі розслідування починається з моменту встановлення особи підозрюваного і продовжується до завершення всіх необхідних слідчих (розшукових) дій. Основне завдання цього етапу – отримати докази, що підтверджують або спростовують висунуті версії щодо особи, яка вчинила злочин, і обставин злочину, які мають суттєве значення для встановлення істини.

Здійснюючи організацію використання спеціальних знань на заключному етапі розслідування, слідчий разом із оперативними працівниками і спеціалістами виконують дії в тій частині спільних планів, що стосуються комплексних заходів із профілактики і попередження злочинів, готують і виносять узагальнені пропозиції з усунення умов, що сприяють вчиненню злочинів, готують матеріали для засобів масової інформації.

Головним суб'єктом в організації використання спеціальних знань є слідчий, оскільки саме він має максимальний процесуальний і організаційний статус. Між слідчим та іншими учасниками використання спеціальних знань існують, головним чином, два види зв'язку – процесуальний і функціональний. Функціональний зв'язок важливий й зазвичай використовуються слідчим у тактичному плані. Необхідно також зазначити, що, будучи процесуально самостійною особою і діючи незалежно, при організації використання спеціальних знань слідчий обмежений багатьма об'єктивними чинниками: положеннями нормативно-правових актів, слідчою ситуацією, що склалася у кримінальному провадженні, можливостями сучасної науки і техніки, доступними кадровими і матеріальними ресурсами експертних установ, термінами розслідування тощо.

Процесуальна форма використання спеціальних знань, у цілому, не викликає заперечень, тому що прямо зазначена і регламентована законодавцем, перевірена практикою. Проблемність криється всередині даної форми як родового поняття. Наявні в літературі думки і пропозиції відносяться, в основному до розвитку й удосконалення окремих, уже наявних, загально визнаних ви-

дів допомоги фахівця, рідше – до становлення форм використання спеціальних знань, що з'являються, але ще не визнані законодавцем. На наш погляд, насамперед, необхідно визначити ознаки процесуальної форми, що відокремлюють її від інших, непроцесуальних форм використання спеціальних знань, а лише потім класифікувати цю форму на окремі види. Основною ознакою процесуальної форми використання спеціальних знань можна вважати те, що особа, яка здійснює розслідування, мотивуючи своє рішення, може послатися на визначену, конкретну норму кримінального процесуального законодавства, яка допускає використання допомоги фахівця в подібному випадку. Важливо також зазначити те, що весь комплекс дій, пов'язаних з використанням допомоги фахівця, здійснюється у визначеному законом порядку та оформляється відповідними процесуальними документами. До числа головних ознак не можна не віднести і той факт, що результати використання зазначеної форми спеціальної допомоги мають доказове значення та використовуються в процесі доказування.

Не менш важливою є розробка статусу спеціаліста, який бере участь у кримінально-процесуальній діяльності. В інтересах підвищення ефективності розслідування, шляхом інтенсифікації використання допомоги фахівців, необхідно збалансувати норми кримінального процесуального законодавства, що регулюють подібну практику.

Непроцесуальні форми використання спеціальних знань можна класифікувати в залежності від напрямку діяльності фахівця. При цьому виявляються чотири підгрупи форм – консультації, науково-технічна допомога, контроль-перевірочна діяльність і дослідницька робота.

Правові основи взаємодії закладені в законах України та підзаконних нормативних актах, а саме: у низці норм КПК України прямо вказується на необхідність взаємодії слідчого, прокурора, суду з фахівцем і судовим експертом під час досудового розслідування, тобто при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій. Взаємодія при використанні спеціальних знань має відповідати наступним принципам: законності; планування; організуючій ролі й персональній відповідальності слідчого за проведення та результати слідчих (розшукових) дій; самостійності співробітників експертно-криміналістичних установ (підрозділів), спеціалістів у виборі засобів і методів виявлення, фіксації, вилучення, дослідження речових доказів; комплексному використанню сил і засобів; безперервності; ефективності.

Закон наділяє слідчого широкими повноваженнями при здійсненні взаємодії з фахівцем. Він надає йому право залучати спеціаліста при проведенні обшуку, слідчому огляді, слідчому експерименті тощо. У процесі розслідування слідчий взаємодіє з експертами державних експертних установ (Міністерства юстиції, експертно-криміналістичними підрозділами Міністерства внутрішніх справ і Міністерства оборони, судово-медичними і судово-психіатрич-

ними установами Міністерства охорони здоров'я та ін.). Низький показник залучення спеціалістів до участі в слідчих (розшукових) діях пояснюється, насамперед, недостатньою їх кількістю, недовірою до їх кваліфікації, і переоцінкою слідчим своїх можливостей.

Аналіз нормативної бази, наукових джерел, а також статистичних показників практичної діяльності слідчих та експертних підрозділів дає змогу виділити у межах нашого дослідження основні напрямки підвищення ефективності використання спеціальних знань, до них слід віднести: законодавче забезпечення використання спеціальних знань, відповідно до потреб практики розслідування злочинів; науково-методичне забезпечення використання спеціальних знань слідчих та експертних підрозділів; забезпечення експертних підрозділів фахівцями високої кваліфікації і в достатній кількості; підвищення рівня техніко-криміналістичної підготовки й оснащення слідчих і співробітників експертно-криміналістичних підрозділів; створення слідчо-оперативних груп, до складу яких входить спеціаліст, який бере участь у подальшій роботі з розслідування конкретного злочину; поінформованість слідчих щодо можливостей традиційних і нових видів досліджень; організацію чіткої взаємодії між спеціалістами-криміналістами і слідчим при проведенні слідчих (розшукових) дій.

Список використаних джерел

1. Астапкина С. М. Участие специалиста-криминалиста в расследовании преступлений / С. М. Астапкина, Л. П. Дубровицкая, Ю. Г. Плесовских. – М. : УМЦ при ГУК МВД РФ, 1992. – 72 с.
2. Взаимодействие следователя и эксперта-криминалиста при производстве следственных действий : учеб. пособ. / Под ред. И. Н. Кожевникова. – М. : ЭКЦ МВД РФ, 1995. – 152 с.
3. Виноградов И. В. Экспертизы на предварительном следствии / И. В. Виноградов, Г. И. Кочаров, Н. А. Селиванов. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Юрид. лит., 1967. – 248 с.
4. Воробей О. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч.-метод. посіб. / О. В. Воробей, І. М. Мельников, О. Г. Волошин. – К. : ЦУЛ, 2008. – 304 с.
5. Экспертизы у судовій практиці / За заг. ред. В. Г. Гончаренка. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 388 с.
6. Зайцева Е. А. Применение специальных познаний в уголовном судопроизводстве : учеб. пособ. / Е. А. Зайцева. – Волгоград : ВА МВД России, 2005. – 148 с.
7. Лук'янчиков Є. Д. Форми взаємодії в процесі використання спеціальних знань [Електронний ресурс] / Є. Д. Лук'янчиков. – Режим доступу : <http://visnyk-psp.kpi.ua/uk/2009-3/09-3-9.pdf>.
8. Щербаковский М. Г. Применение специальных знаний при раскрытии и расследовании преступлений / М. Г. Щербаковский, А. А. Кравченко. – Х. : Ун-т внутр. дел, 1999. – 78 с.

Стаття посвячена дослідженню окремих аспектів формування і совершенствовання інституту спеціальних знань, а також основних напрямків совершенствовання діяльності по використанню спеціальних знань во время дослідження фальшивомонетництва.

The article investigates some aspects of the development and improvement of the institute of expertise, as well as the main directions of the improvement of the use of expertise in investigating counterfeiting.

Стаття надійшла до редакції журналу 11 листопада 2014 року.